

NUTQ MADANIYATI: MAZMUNI, AHAMIYATI VA O'QITISHNING DOLZARB MASALALARI

Rishton 2-son politexnikumi Ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Ravshanjon Abdujabborov

email. ravshanjon124@gmail.com

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada nutq madaniyatining mazmun-mohiyati, uning tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilishi, ta'lim tizimida, ayniqsa kasbiy yo'nalishdagi o'quv muassasalarida tutgan o'rni yoritilgan. Nutq madaniyati – bu nafaqat til qoidalariga rioya qilish, balki axloqiy va estetik me'yorlarga asoslangan ravon, lo'nda va madaniy muloqot yuritish ko'nikmasi ekanligi ta'kidlanadi. Maqolada politexnikumlarda ona tili fanini o'qitishda innovatsion va amaliy yondashuvlar orqali o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishga doir samarali metodlar, ilg'or tajribalar va didaktik yechimlar tahlil etilgan. Shuningdek, bugungi raqamli jamiyatda nutqiy muomala madaniyati bilan bog'liq muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ham ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Maqola so'ngida ta'limiy, madaniy va kasbiy jihatdan nutq madaniyatining ahamiyati keng qamrovli yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ona tili, kasbiy yo'nalish, innovatsion metod, politexnikum, interaktiv usullar, nutq madaniyati, kasbiy kompetensiya, dars samaradorligi, texnik ta'lim, raqamli texnologiyalar.

ANNOTATION This article explores the essence of speech culture from the perspectives of linguistics and cultural studies, highlighting its significance in the education system, particularly in vocational institutions. Speech culture is not only about adhering to language rules but also about the ability to communicate clearly, coherently, and respectfully, following moral and aesthetic norms. The paper analyzes

effective methods, innovative approaches, and practical strategies for developing speech culture among students in polytechnic colleges through mother tongue instruction. Furthermore, it examines contemporary issues related to communicative culture in the digital age and suggests scientifically grounded solutions. The article concludes by emphasizing the comprehensive importance of speech culture in educational, cultural, and professional contexts.

Key words Mother tongue, vocational education, innovative methods, interactive teaching, communicative competence, professional language, technical education, ICT in education, language integration, project-based learning.

KIRISH Inson jamiyatining taraqqiyoti, madaniy saviyasi va tafakkur darajasi, avvalo, til orqali ifodalanadi. Til – bu shunchaki aloqa vositasi emas, balki milliy o‘zlikni anglash, tafakkurni shakllantirish va ijtimoiy ongini tarbiyalashning eng asosiy omilidir. Tilning eng yuqori shakli bo‘lmish **adabiy nutq** esa o‘z ichiga nafaqat grammatik me‘yorlarga amal qilishni, balki fikrni ravon, aniq, estetik jihatdan boy shaklda bayon etishni ham qamrab oladi. Ana shu mezonlarga mos keluvchi ifoda uslubi esa **nutq madaniyati** deb ataladi.

Bugungi kunda globallashuv, raqamli texnologiyalar va tezkor axborot oqimi insonlar o'rtasidagi muloqot ko'lamini kengaytirmoqda. Aynan shu sharoitda nutq madaniyatining o'rni yanada kuchaymoqda. Chunki ko'pchilik og'zaki yoki yozma muloqotda fikrni bexato, tushunarli va madaniyatli ifoda eta olmaslik muammosiga duch kelmoqda. Ayniqsa, yosh avlod vakillarining ijtimoiy tarmoqlar orqali qisqa va rasmiy bo'lmagan muloqot uslubiga odatlanib borayotgani, milliy til me'yorlaridan uzoqlashuvi, fikrini ifodalashda loqaydlik va yuzaki yondashuvi dolzarb muammoga aylangan. Ayni vaqtda, nutq madaniyatining pastligi nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki kasbiy muvaffaqiyatga ham to'sqinlik qiladi. Ayniqsa, texnik yo'nalishdagi mutaxassislar – muhandislar, texnologlar, loyihachilar – o'z g'oyasini muloqotda aniq, lo'nda, tushunarli ifoda etolmasa, bu amaliyotda jiddiy xatolarga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, kasbiy ta'lim muassasalarida, jumladan politexnikumlarda o'qiyotgan o'quvchilar uchun **nutq madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish** – ona tili va adabiyot fani orqali hal etilishi zarur bo'lgan muhim vazifalardan biridir. Ona tili fanining asosiy maqsadlaridan biri — o'quvchilarda adabiy til me'yorlarini ongli ravishda o'zlashtirish, og'zaki va yozma nutqda ularni to'g'ri qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish, madaniyatli muloqot yuritish qobiliyatini rivojlantirishdir. Nutq madaniyati esa ushbu jarayonning natijasi bo'lib, tilning estetik, mantiqiy, uslubiy va axloqiy mezonlariga amal qilish orqali yuzaga chiqadi.

Mazkur maqola nutq madaniyati tushunchasining mohiyati, uning ta'limdagi o'rni, kasbiy sohada amaliy ahamiyati va uni shakllantirishning samarali metodlariga bag'ishlanadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar fonida yuzaga kelayotgan nutqiy muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari ham tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Nutq madaniyati — bu insonning til vositalaridan madaniyatli, estetik, maqsadga muvofiq va adabiy mezonlarga mos ravishda foydalanish darajasini ko'rsatadigan ijtimoiy-hayotiy ko'nikmadir. Bu atama faqat so'zlashuvdagi to'g'rilik

bilan cheklanmay, balki fikrni izchil, mazmunli, axloqiy va estetik jihatdan boy holda ifodalashni ham o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati — bu shaxsning tafakkuri, axloqiy qarashlari, umumiy madaniy saviyasi va kommunikativ salohiyatini ifodalovchi muhim ijtimoiy ko'rsatkichdir. Hozirgi kunda texnologiyalar rivojlanib, axborot oqimi mislsiz darajada tezlashgan bir paytda, insonlar orasidagi muloqotning mazmuni va sifati ham yangicha shakllanishga majbur bo'lmoqda. Jumladan, yoshlar o'rtasida muloqot asosan elektron qurilmalar vositasida, qisqa va rasmiy bo'lmagan til shakllarida amalga oshmoqda. Bu esa adabiy tilga nisbatan loqaydlik, talaffuz va uslubda soddalashtirish, hattoki, ko'plab xatolarga sabab bo'lmoqda. Shu bois, ayniqsa o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida nutq madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish dolzarb muammoga aylangan.

Nutq madaniyatining asosiy komponentlarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

Leksik boylik va anqlik – soʻz tanlashdagi ongli yondashuv, mavzuga mos soʻzlardan foydalanish, keraksiz takrorlardan saqlanish;

Stilistik moslik – rasmiy va norasmiy, kasbiy va badiiy kontekstda tegishli nutq uslubidan foydalanish;

Grammatik toʻgʻrilik – gap qurilishi, morfologik va sintaktik meʼyorlarga amal qilish;

Nutq etikasi – muomala davomida madaniyatli, odobli, hurmatli boʻlish;

Estetik taʼsirchanlik – fikrni ohang, obraz, ritm va boshqa uslubiy vositalar orqali jozibali ifoda etish.

Bu jihatlar oʻquvchining nafaqat ona tili fanidagi saviyasini, balki jamiyat bilan oʻzaro munosabat darajasini ham belgilaydi. Ayniqsa, texnik yoʻnalishda tahsil olayotgan oʻquvchilar uchun nutq madaniyati kasbiy faoliyatda alohida ahamiyatga ega. Chunki ular kelajakda muhandis, texnik, quruvchi, dasturchi yoki boshqa mutaxassis sifatida nafaqat oʻz ishini bajarishi, balki fikrini yozma ravishda bayon etishi, ogʻzaki ifoda etishi, hujjat tuza olishi va jamoada muloqot qila olishi kerak boʻladi.

Shu bois, kasbiy taʼlim muassasalarida ona tili darslarida nutq madaniyati boʻyicha maxsus boʻlimlar tashkil etish, interaktiv va amaliy mashgʻulotlar orqali oʻquvchilarning soʻz boyligini, fikr ifoda qilish madaniyatini, adabiy til meʼyorlariga sodiqligini rivojlantirish zarur. Misol uchun, quyidagi oʻquv faoliyatlari samarali hisoblanadi:

Muloqotli treninglar – talabalarni ogʻzaki chiqish, bahs, munozara, himoya va taqdimotga tayyorlash;

Yozma ishlar – texnik mavzuda referat, izohli xulosa, xizmat yozishmalari tuzishga oʻrgatish;

Kasbiy rollar asosida nutqiy mashqlar – mijoz bilan suhbat, brifing, loyihani tushuntirish va muhokama qilish;

Nutq xatolarini tahlil qilish – ijtimoiy tarmoqlardan olingan real matnlar asosida grammatik, stilistik va mantiqiy xatolarni aniqlash;

Kasbiy terminologiya bilan ishlash – texnik soha soʻzlarini adabiy kontekstdagi ifodasi bilan solishtirish.

Bugungi oʻquvchilar koʻproq texnologik vositalar vositasida muloqot qilayotgan bir paytda, aynan dars jarayonida jonli muloqotga koʻproq eʼtibor qaratish, oʻquvchini soʻzlash, fikr bildirish va savol berishga ragʻbatlantirish kerak. Bunda oʻqituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki til madaniyatini shakllantiruvchi yetakchi sifatida maydonga chiqadi. U oʻquvchiga nafaqat til qoidalarini oʻrgatadi, balki muloqotda oʻzini tutish, adabiy til bilan fikr bildirish, ijtimoiy va kasbiy etikaga rioya qilishni ham namuna sifatida koʻrsatadi.

Xulosa qilib aytganda, nutq madaniyatini shakllantirish – bu faqat til darslarining vazifasi emas, balki umummadaniy va kasbiy salohiyatni oshiruvchi uzviy jarayondir. U insonning oʻz fikrini jamiyatda tushunarli va madaniyatli ifoda etishi orqali ijtimoiy integratsiyaga, madaniy oʻzaro aloqalarga va kasbiy muvaffaqiyatga xizmat qiladi. Shu sababli, politexnikum singari kasbiy taʼlim muassasalarida nutq madaniyatini oʻrganishga alohida eʼtibor berish, metodik jihatdan boyitilgan, amaliyotga yaqinlashtirilgan darslar orqali uni samarali shakllantirish — bugungi kunda dolzarb va muhim vazifalardan biridir.

XULOSA VA TAKLIFLAR Xulosa qilib aytganda, bugungi globallashuv, texnologik taraqqiyot va axborot jamiyatining shakllanish jarayonida **nutq madaniyati** nafaqat tilshunoslik fanining, balki butun jamiyat madaniy taraqqiyotining ajralmas qismiga aylangan. Chunki har qanday taraqqiyot markazida, avvalo, insonning fikrini aniq, tushunarli va madaniyatli ifoda eta olish qobiliyati turadi. Aynan shu sababli nutq madaniyati bugun taʼlimning barcha bosqichlarida — boshlangʻich maktabdan to oliy va kasbiy taʼlimgacha — alohida eʼtibor qaratilishi lozim boʻlgan ustuvor yoʻnalishlardan biridir.

Kasbiy taʼlim tizimi, xususan, politexnikum singari oʻrta maxsus taʼlim muassasalarida esa nutq madaniyati masalasi yanada dolzarb tus olmoqda. Texnik yoʻnalishda tahsil olayotgan oʻquvchilar, bir qaraganda, koʻproq matematik va

texnologik kompetensiyalarni o'zlashtirishi kerakdek tuyuladi. Ammo zamonaviy ishchi bozorida talab qilinayotgan mutaxassis nafaqat kasbiy ko'nikmaga, balki samarali muloqot, fikrni bayon qilish, hujjat yuritish, ishchi jamoada o'z fikrini ilgari surish va tushuntira olish malakasiga ham ega bo'lishi zarur. Bularning barchasi esa bevosita nutq madaniyati bilan chambarchas bog'liq.

Ushbu maqolada tahlil etilganidek, nutq madaniyati – bu shunchaki “to'g'ri gapira olish” emas, balki **fikrlash, axloq, estetik did, muloqot madaniyati va kasbiy savodxonlikning integratsiyalashgan ifodasidir**. Bu tamoyilni politexnikum sharoitida shakllantirish va rivojlantirish uchun ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari o'z darslarini quyidagi yo'nalishlarda boyitishlari zarur: O'quvchilarda **kasbiy muloqotga mos** nutq uslublarini rivojlantirish; **Fanlararo integratsiya** orqali texnik til bilan adabiy tilni uyg'unlashtirish; **Raqamli vositalar** orqali real muloqot namunalari, chiqishlar, taqdimotlar, intervyular tahlilini darsga tatbiq etish; O'quvchilarning **tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlashini** rag'batlantirish orqali ularni og'zaki va yozma ifoda madaniyatiga o'rgatish.

Ta'limda nutq madaniyati targ'iboti orqali shaxsiy, kasbiy va fuqarolik kompetensiyalarini bir vaqtning o'zida rivojlantirish mumkin. Bu esa ta'limning uzviylik, uzluksizlik va hayotiylik tamoyillariga xizmat qiladi. Shu bois, har bir o'qituvchi nutq madaniyati masalasini nafaqat o'quv dasturining bir qismi, balki **shaxs tarbiyasining, madaniy dunyoqarash shakllanishining va kasbiy yuksalishning asosiy omillaridan biri** deb tushunmog'i zarur.

Xulosa qilib aytganda, politexnikumlarda ona tili fanini faqat nazariy tilshunoslikka asoslanib emas, balki zamonaviy pedagogika, kommunikatsiya, axloqiy-estetik tarbiya va kasbiy tayyorgarlik bilan bog'liq integratsion yondashuv asosida olib borish — ta'limning sifatini oshirishda va jamiyatga madaniyatli, tilga hurmatli, fikri aniq va ifodali yoshlarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, nutqi pok, ifodasi boy, so'zida madaniyat bor inson — har qanday jamiyat taraqqiyotining asosi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Navoiy, A. **Xamsa**. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1991.
2. Navoiy, A. **Lison ut-tayr**. – Toshkent: Sharq, 1993.
3. Oripov, A. **Saylanma**. 2 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.
4. Oripov, A. **Hijron dardlari**. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
5. G‘aniyev, A. **Alisher Navoiy: Hayoti, ijodi, merosi**. – Toshkent: Fan, 2002.
6. Qodirov, S. **Abdulla Oripov poetikasi**. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.
7. Karimov, I. A. **Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch**. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
8. Abdug‘aniyeva, M. **O‘zbek she‘riyati va vatanparvarlik ruhining ifodasi** // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2020. – №2. – B. 45–50.
9. Xolmirzayev, O. **O‘zbek adabiyoti va milliy g‘oya**. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2004.
10. To‘xtaboyev, Z. **Adabiyotda vatanparvarlik: nazariy yondashuvlar** // Adabiyotshunoslik ilmi rivoji. – 2019. – №1. – B. 30–38.